

УДК 911.3

DOI 10.32999/ksu2413-7391/2019-10-13

Суптело О.С.,
аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПЕРЕДУМОВИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МІСТ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКОВА)

Більшість сучасних міст світу та України від часу свого виникнення до сьогодні проходять кілька етапів розвитку, пов'язаних із їхнім соціально-економічним та технологічно-індустріальним розвитком. Це такі етапи, як: доіндустріальний, індустріальний, постіндустріальний. Звичайно, між вищезазначеними етапами відбуваються перехідні періоди. Наразі не існує міст, що б перебували на доіндустріальному етапі розвитку. Більшість міст світу є індустріальними або такими, що знаходяться на етапі переходу до постіндустріальних. Саме до останніх і належить Харків. Як місто, що було потужним індустріальним центром, у сучасних умовах Харків знаходиться на трансформаційному етапі на шляху до постіндустріального міста. Головним фактором, який цьому сприяв, є, безперечно, економічний, що має різні прояви: від простого занепаду окремих галузей промисловості – до розвитку надсучасних наукових та ІТ видів діяльності.

Ключові слова: постіндустріальний розвиток, постіндустріальне місто, індустріалізація, трансформації, Харків.

Suptelo O.S. PRECONDITIONS FOR POST-INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF CITIES (FOR EXAMPLE, THE CITY OF KHARKIV)

Most of the modern cities of the world and Ukraine from the time of its occurrence to the present are several stages of development associated with their socio-economic and technological and industrial development. These are the following stages: pre-industrial, industrial, and post-industrial, usually transitional periods occur between the above-mentioned stages. At the moment, there are no cities that would be at the pre-industrial stage of growth. Most of the world's cities are industrial, or those that are at the stage of transition to post-industrial. It is up to the last and belongs to Kharkiv. As a city that was a powerful industrial center, in modern conditions, Kharkiv is at the transformational stage to the post-industrial city. The main factor that contributes to this is undoubtedly economic, which has different manifestations: from the simple decline of individual industries, to the development of modern scientific and IT activities.

Cities are an extremely important form of spatial organization, developing and deepening their functions in the process of evolution, rapidly changing the face of the planet and generating many new and new problems of society and civilization in general. Modern cities are a combination of history, culture, industry and social goods, to meet any needs of modern society. In the history of its existence, most cities in the world have been transformed from the banal place of residence of the population, which had more socially attractive conditions of existence, to the poles of the territory. A modern city is a city that has a great heritage from the industrial age and dynamically develops in the post-industrial period, which sets other rhythms of life, rethinking values that affect the development of man and space.

Kharkiv is a typical Ukrainian and Eastern European city that, having a significant industrial heritage, is at the stage of transition to post-industrial development. The main preconditions that facilitated such a transition were political and economic transformations in the country, which endured the industrial development of the city, but stimulated the sphere of services.

Key words: post-industrial development, post-industrial city, industrialization, transformation, Kharkiv.

Постановка проблеми. Те, що сучасні міста є центрами зростання та розвитку території, ні в кого не викликає сумнівів. Цьому підтвердженням є проведення ряду міжнародних заходів, присвячених питанням міського населення, ролі міст та міському розвитку (Хабітат, Ріо20, саміт у Парижі). Міста є надзвичайно важливою формою просторової організації, розвиваючи та поглиблюючи у процесі еволюції свої функції, змінюючи стрімко «обличчя»

планети і породжуючи безліч нових і нових проблем суспільства і цивілізації у цілому. Сучасні міста – це поєднання історії, культури, індустрії та соціальних благ для задоволення будь-яких потреб сучасного суспільства. За історію свого існування більшість міст світу трансформувалися від банального місця проживання населення, що мало більш соціально привабливі умови існування, до полюсів розвитку території.

Місто як складна соціогеосистема проходить ряд періодів свого розвитку. Ці періоди виділяють у залежності від різних критеріїв, що прямо чи опосередковано впливають на розвиток міста. Зокрема, це можуть бути історичні, економічні, демографічні критерії тощо.

Україна та інші пострадянські країни пройшли ряд досить складних трансформацій, найскладнішою з яких став перехід від панової до ринкової економіки. (Сапич, Сапич, 2013). Саме цей період трансформацій і став основним рушійним фактором переходу від індустріального до постіндустріального етапу розвитку міст України. Проте існує ще ряд причин та передумов переходу до постіндустріального розвитку міст, який є неминучим в еволюції міста та суспільства в цілому. Виявлення таких передумов може сприяти всебічній оцінці ризиків та перспектив подальшого розвитку міст, а отже, і країни загалом.

Місто Харків є типовим для України та інших пострадянських країн містом, що знаходиться на етапі переходу від індустріального до постіндустріального рівня розвитку. Харків, як і решта великих індустріальних міст пострадянського простору, маючи значні промислові потужності, не змогло швидко трансформуватися до умов ринкової економіки та зазнало впливу ряду із цим пов'язаних проблем та викликів. Проте, як і інші вищезгадані міста, Харків прагне досягти рівня постіндустріального розвитку, хоча радянська індустріально спадщина все ще значною мірою сприяє розвитку промисловості в місті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням міст та їхніх трансформацій займаються науковці різних галузей знань: географи, економісти, соціологи, урбаністи та інші. Публікації попередніх дослідників розкривають проблеми трансформацій міст та міського простору. Ці процеси характерні для всього світу. Підтримуючи ідеї соціологів Д. Белла (Bell, 1967) та Е. Тофлера (Toffler, 2000) про перехід суспільства на етап постіндустріального розвитку, більшість учених, які досліджують міста, стверджують, що головні міста світу вже є постіндустріальними, а решта так чи інакше прагне до цього рівня.

Так, Н. Мезенцева (Мезенцев, Олійник, Мезенцева, 2017) зазначає, що кожне місто у своєму розвитку так чи інакше прагне до постіндустріального. Місто сприймається як простір можливостей і проблем, як територія, де присутні різноманітні досягнення цивіліза-

ції та водночас як простір, де концентруються екологічні проблеми, соціальні негаразди, бідність тощо. У сучасному постіндустріальному суспільстві посилюється значимість якості життя, соціальної стабільності та стану захищеності населення, екологічної безпеки проживання в містах. З іншого боку, зростає увага до якості освіти та рівня кваліфікації мешканців міст, науково-технічного потенціалу міст, інноваційності їхнього розвитку, оновлення міської інфраструктури з використанням найсучасніших технологій. При цьому стратегія сучасного розвитку міст ґрунтується на збереженні їх культурної ідентичності, автентичності та індивідуальних особливостей.

У роботі «The Role of Industrial and Post-Industrial Cities in Economic Development John» R. Meyer запевняє, що будь-яке місто проходить декілька стадій розвитку, важливою з яких є індустріальна та постіндустріальна (John, 2000). Відлік містобудування автор розпочинає з періоду виникнення перших міст у IV-III ст. до н.е. та особливу увагу приділяє середньовіччю, запевняючи, що якби не значний владний вплив, то міська індустріальна революція могла б наступити раніше. Індустріальному ж розвитку John R. Meyer відводить особливу роль та стверджує, що саме індустріалізація сприяла виникненню та розвитку найбільш впливових міст світу.

Наразі більшість досліджень постіндустріального розвитку міст спадщини присвячені саме країнам, що знаходяться на ранньому постіндустріальному періоді свого розвитку. Це, в першу чергу, країни колишнього соціалістичного табору, зокрема Україна. Яскравим прикладом такого роду дослідження є робота Marcin Wójcik, Paulina Tobiasz-Lis & Karolina Dmochowska-Dudek «Problems of post-industrial city development. Tensions between the structure and image of Łódź (Poland)» (Wójcik, Tobiasz-Lis & Dmochowska-Dudek, 2017). Проте головний аспект даного дослідження – це виявлення впливу індустріальної спадщини на трансформацію функціонально-просторової структури міста та міський простір у контексті теорії «третього місця».

Що стосується українських досліджень, то постіндустріальний розвиток міст є об'єктом дослідження як географів, так і економістів. Зокрема, Л.О. Петкова, Д.Ю. Марущак постіндустріальний розвиток міст пов'язують зі становленням у містах «креативної економіки» (Petkova & Marushchak, 2017). Натомість

Н. Мезенцева вважає, що постіндустріальний розвиток міста може бути більш багатограним (Мезенцев, Олійник, Мезенцева, 2017). Так, великі індустріальні міста прагнуть трансформуватися в: green city, smart city, creative city, inclusive city, healthy city, global city, world city. Це зумовлюється стрімким розвитком міст у світі з тенденціями, що формуються.

Постановка завдання. Сьогодні більшість міст знаходяться в дуже складній ситуації переходу від промислового міста до міста з економікою у сфері послуг. Проблеми таких міст мають схожий характер, проте рішення цих проблем має бути індивідуальним. Отже, **метою** даного дослідження є виявлення передумов, що сприяють переходу до постіндустріального розвитку міста Харкова як типового представника постсоціалістичних, пострадянських, індустріальних міст Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна парадигма розвитку міст передбачає відмову від розвитку індустріального міста на користь «нового», постіндустріального міста. Концепція нового урбанізму (New Urbanism) (Мезенцев, Олійник, Мезенцева, 2017) використовує людиноорієнтований підхід до планування міст, який, на протипагу централізованому плануванню, передбачає нежорстке зонування території та залучення громадськості до планування міського розвитку. Новий урбанізм має на меті створення насиченого комунікаціями, саморегульованого міського середовища, яке відповідає інтересам жителів різних соціальних прошарків, статусу, віку тощо. Така теза безпосередньо відповідає стратегії розвитку досліджуваного міста Харкова (Офіційний сайт Харківської..., Стратегія розвитку міста Харкова).

Звичайно найбільшим постіндустріальним містом країни більшість дослідників називають місто Київ. Проте, зважаючи на рівень його розвитку та переважання за довгий період таких функцій, як адміністративна, контролююча, торгівельна, транспортна, освітньо-наукова та меншою мірою – промислова, – місто успішно трансформувалося до постіндустріального, хоча й має ряд проблем. Натомість для міста Харкова, яке за історію свого розвитку було потужним промисловим центром, процеси трансформації є вкрай складними.

Аналізуючи етапи розвитку міста Харкова з точки зору трансформації економіки та технологічних укладів (Niemets, Husieva, Suptelo, Sehida & Kravchenko, 2018), виділяють три

основних етапи: доіндустріальний, індустріальний, постіндустріальний. Між кожним із цих етапів проходить також період трансформацій. Наразі можна стверджувати, що місто Харків знаходиться в періоді трансформацій на шляху до постіндустріального етапу розвитку. Концепція постіндустріального міста бере свій початок від концепції постіндустріального суспільства. Її основоположник Даніель Белл у 1970-х роках до основних ознак постіндустріалізму відносив:

- перехід від виробництва товарів до надання послуг;
- провідну роль теоретичних знань та інтелектуальних технологій;
- збільшення прошарку технічних професійних фахівців.

Виходячи з ознак індустріального та постіндустріального міст (Мезенцев, Олійник, Мезенцева, 2017) та ознак постіндустріалізму, робимо висновок, що всі процеси, які відбулися в період індустріального етапу розвитку міста, є причинами постіндустріальних трансформацій. У першу чергу, це проявляться в економіці та структурі виробництва; соціальній сфері; розвитку публічних просторів міста.

Загалом, передумови постіндустріального розвитку міст можемо поділити на дві групи:

- Політичні – зміна політичного режиму, геополітичні трансформації.
- Економічні – трансформація галузевої структури виробництва та торгівлі, зайнятості населення, економічні кризи;

Що стосується міста Харкова, то кожна із цих передумов є важливою під час аналізу особливостей постіндустріального розвитку міста та комбіновано вплинули на перехід міста на постіндустріальний етап розвитку. Їх більш детальний ретроспективний аналіз дозволить виявити слабкі та сильні сторони для подальшого моделювання траєкторій розвитку міста та створення стратегії його розвитку.

Тож, як бачимо, головними передумовами, що сприяли трансформації міста від індустріального до постіндустріального, є вихід України зі складу СРСР та економічна криза, із цим пов'язана. У даний період змінюються геополітичні орієнтири розвитку як країни, так і Харкова зокрема, що безпосередньо знаходить в економіці міста. Після 1991 року ряд підприємств міста закриваються або перепрофілюються, причинами чого є:

- зменшення інтенсивності або розрив виробничих зв'язків із підприємствами колишнього СРСР;

Таблиця 1

Особливості передумов постіндустріального розвитку міста Харкова (узагальнено автором за даними ((Офіційний сайт Харківської..., Стратегія розвитку міста Харкова)

Передумови	Період	Особливість	Прояви
Політичні	XVIII–XX ст.	Місто завжди мало провідне значення не лише для розвитку регіону, але й для країни у цілому – доіндустріальний та індустріальний етапи розвитку міста.	Харків – адміністративний центр спершу Харківської губернії, а згодом – Харківської області. З 1991 по 1934 роки – столиця радянської України.
	З 1991 по 2014 роки	Вихід України зі складу СРСР – початок переходу до постіндустріального періоду.	Харків залишається адміністративним центром Харківської області. Є одним із найбільших міст України. Та стає прикордонним містом.
	З 2014 року	Воєнні дії на Донбасі – посилення постіндустріальних трансформацій	За відсутності точної інформації про чисельність населення в невідконтрольній Україні Донецьку Харків стає другим за чисельністю населення містом у країні та найближчим до зони бойових дій адміністративним центром.
Економічні	XVI–XVII ст.	Доіндустріальний етап: зародження ремесел та торгівля	Місто було військово-оборонним та ремісничо-землеробським центром. У XVII столітті місто стало центром проведення численних ярмарків і поступово перетворилося на торгово-ремісничий центр.
	Кінець XVII – XX ст.	Становлення та стрімкий індустріальний розвиток	Індустріалізація Харкова в першу чергу пов'язана зі стрімким розвитком залізничного сполучення. У цей період ремісничке виробництво перетворюється на мережу потужних заводів та фабрик різного спрямування. У середині XX ст. кількість промислових підприємств у місті сягла до 200. Саме у цей час у місті з'являються провідні підприємства, більшість із яких досі працюють.
	Кінець XX – початок XXI ст.	Економічні кризи та трансформації економіки міста, перехід до постіндустріального етапу розвитку	Після розпаду СРСР припинила існування значна кількість міських промислових підприємств і вузів. Проте нарощується об'єм у структурі виробництва, торгівлі, транспорту та інших галузях сфери послуг.

- загальнодержавна економічна криза.
- втрата ринку збуту, яким була Росія;
- втрата бази постачання сировини (Донбас).

Проте постіндустріальний етап розвитку міста є логічним завершенням індустріального етапу, і усі перераховані вище несприятливі для індустріального розвитку передумови стали рушієм до постіндустріальних трансформацій міста. Класичний перехід до постіндустріального розвитку супроводжується поєднанням двох процесів: терціалізації мільного середовища (переважання сфери послуг у структурі економіки) та модернізації індустрії. У Харкові це має такі прояви:

- серед промислових підприємств міста значними потужностями володіють підприємства машинобудівної галузі, які не мають аналогів у країні (ХТЗ, Турбоатом, Хартрон);
- значного розвитку набувають промислові підприємства харчової та легкої промисловості, що забезпечують високоякісною продукцією не лише Харків, а й весь регіон;
- сфера послуг міста розвивається головним чином за рахунок торгівлі та транспорту (один із найбільших у країні торговельних комплексів «Барабашово»; відкриття 9 нових станцій метро за період незалежності);

- у місті сформувався один із найбільших у країні IT-кластер;
- місто – провідний науковий та освітній центр країни.

Висновки з проведеного дослідження.

Сучасне місто – місто, яке має велику спадщину від індустріальної епохи і динамічно розвивається в постіндустріальний період, що задає інші ритми життя, переосмислює цінності, впливає на розвиток людини та простору.

Харків є типовим українським та східноєвропейським містом, що, маючи значну індустріальну спадщину, знаходиться на етапі переходу до постіндустріального розвитку. Головними передумовами, які сприяли такому переходу, стали політичні та економічні трансформації в державі, які стримали індустріальний розвиток міста, проте стимулювали галузі сфери послуг.

Оскільки місто є складною соціогеосистемою, то постіндустріальні трансформації міста відбуваються на різних рівнях організації. Тому подальшою метою дослідження стає виявлення та аналіз постіндустріальних трансформацій у місті, вивчення їхньої природи та виявлення подальших можливих змін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bell, D. (1968) Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest*. 7, 102–118.
2. Department of Statistics in the Kharkov region. doi: <http://kh.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.05.2019).
3. John, R. M. (2000) The Role of Industrial and Post-Industrial Cities in Economic Development. doi: https://www.innovations.harvard.edu/sites/default/files/meyer_w00-1.pdf (дата звернення: 10.05.2019).
4. Мезенцев, К.В., Олійник, Я.Б., Мезенцева, Н.І. (Ред.) (2017) Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін [Urban Ukraine: the epicenter of spatial change]. doi: http://www.geokyiv.org/pdf/Urban_Ukraine.pdf (дата звернення: 10.05.2019).
5. Niemets, L., Husieva, N., Suptelo, O., Sehida, K. & Kravchenko, K. (2018) Research of Brownfields and Greyfields of the City: Theory and Practice. *Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management from Regional expansion to Global Growth*, 409–436.
6. Офіційний сайт Харківської міської ради [The official site of the Kharkiv City Council]. doi: <http://www.city.kharkov.ua/uk/> (дата звернення: 10.05.2019).
7. Петкова, Л.О, Марущак Д.Ю. (2017) Від промислового до креативного міста: постіндустріальні виклики для України [From industrial to creative city: post-industrial challenges for Ukraine]. doi: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/119901> (дата звернення: 10.05.2019).
8. Стратегія розвитку міста Харкова до 2020 року [Strategy of development of the Kharkov city to the 2020 year]. doi: <http://www.city.kharkov.ua/assets/files/docs/zakon/strategy2411.pdf> (дата звернення: 10.05.2019).
9. Сапич, В.І., Сапич, Н.М. (2013) Становлення національної моделі економічного розвитку України [The formation of the national model of economic development of Ukraine]. *Mechanism of 78 Economic Regulation*, 2013, No 1, 78–87.
10. Toffler, A. (2000) The third wave (Еvc, А.). In Shovkun, V. (Eds.). Kyiv, Publishing House “Vsesvi”.
11. Wójcik, M., Tobiasz-Lis, P. & Dmochowska-Dudek, K. (2017) Problems of post-industrial city development. Tensions between the structure and image of Łódź (Poland). doi: <https://relocal.eu/problems-of-post-industrial-city-development-tensions-between-the-structure-and-image-of-lodz-poland/> (дата звернення: 10.05.2019).

Стаття надійшла до редакції 30.05.2019